
Ilona Żeber-Dzikowska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Izabela Olczak, Szkoła Podstawowa nr 63 im. Zawiszy Czarnego w Warszawie

MOTYWACYJNE UWARUNKOWANIA TWÓRCZOŚCI PLASTYCZNEJ DZIECI W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM.

MOTIVATIONAL CONDITIONS IN ARTISTIC CREATIVITY AMONG YOUNG LEARNERS.

Streszczenie

Działalność plastyczna jest jedną z podstawowych form wyrażania siebie przez dziecko. Szczególnie u dzieci w młodszym wieku szkolnym aktywność ta jest zasadniczym sposobem spontanicznej ekspresji osobowości oraz „formą psychicznej terapii” (Popek 2010, 265). Te i wiele innych zalet wiążących się z tego rodzaju aktywnością, skłoniły Autorki do podjęcia niniejszego tematu. W Prowadzone w referacie rozważania prowadzą do wyjaśnienia tezy, iż ww. okres w życiu dziecka, jest szczególnie istotny do kształtowania twórczości plastycznej. W niniejszym opracowaniu zaprezentowano podstawowe definicje dotyczące motywacji i jej rodzajów, scharakteryzowano determinanty i obszary niezbędne do rozwoju twórczości u dziecka.

Słowa kluczowe: Twórczość plastyczna, motywacja, uwarunkowania, dziecko w młodszym wieku szkolnym.

Abstract

Artistic activity is one of the main forms of expression characteristic of children. Very young learners in particular treat it as a spontaneous personality display and a kind of “psychological therapy.” These and many more advantages of artistic creativity, have inspired the author of the paper to research the issue. The aim of the analysis is to explain the hypothesis which states that childhood is a period especially prone to artistic creativity development. The following paper presents theoretical assumptions, definitions of motivation, its types and determiners and other elements necessary to exploit young learners’ potential.

Key words: artistic creativity, motivation, attitude, very young learner

Wstęp

Wspomniany etap dzieciństwa zwany jest „wiekiem pamięci” (Popek 1984, 23). Oznacza to, iż pamięć dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym jest natychmiastowa, mimowolna i przede wszystkim dowolna. Zdolność gromadzenia przez dziecięcy umysł wszelkich informacji jest bardzo duża, co sprzyja działalności twórczej. Dlatego też okres ten ma ogromne znaczenie dla jakości kreacji plastycznej dzieci, podczas której najsilniej aktywują się procesy wyobraźni i myślenia. Specyfika ta skłania do próby znalezienia odpowiedzi na pytanie: Jak zatem należy oddziaływać na dziecko, aby chętnie i dobrowolnie podejmowało się aktywności plastycznej?

W celu zaprezentowania motywacyjnych uwarunkowań twórczości plastycznej dzieci, należy wyjaśnić na czym polega istota motywacji. Czynnikiem skłaniającym do podjęcia określonego działania jest odczucie potrzeby jego wykonania. Potrzeba ta, jest z kolei wywołana pewnym stanem gotowości, jakim jest wspomniana – motywacja. Stan ten dzielimy na motywację zewnętrzną i wewnętrzną.

Motywacja zewnętrzna jest aktywnością, która „czerpie wzmocnienia z pośrednich skutków aktywności (uznanie, pieniądze itp.) (...) O zewnętrznej motywacji możemy mówić wtedy, gdy jednostka jest motywowana przez wynik, który jest zewnętrzną lub funkcjonalnie niezwiązaną z daną aktywnością”. Mówiąc prościej, motywację zewnętrzną kierują zachęty do działania, które mogą być nagradzane bądź pomagają uniknąć kary. Idealnym przykładem jest dziecko dobrze ocenione przez nauczyciela lub dodatkowa premia za wykonaną pracę. W tym przypadku ocena, jak i premia są wzmocnieniem zewnętrznym, które zachęca do powtarzania danego zachowania czy kontynuowania konkretnej aktywności.

Odwołując się do twórczości plastycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym, motywacją zewnętrzną nazwiemy dla przykładu następujące działania:

- Brak przyjemności z działania tego typu (z rysowania, malowania farbami itp.)
- Preferowanie ćwiczeń o niskim poziomie trudności, po to aby się nie natrudzić podczas ich realizacji.
- Skupienie uwagi ucznia na zdobywaniu ocen – czyli zdobycie nagrody i uniknięcie kary (nie musi to być ocena zaproponowana przez nauczyciela, lecz również jakaś nagroda rzeczowa, np. naklejka za wykonanie pracy).
- Działanie twórcze, bez zastanowienia się nad sensem i przydatnością danej techniki plastycznej.

Rozpatrując natomiast motywację wewnętrzną, literatura podaje, iż jest to „aktywność autoteliczna, podejmowana i kontynuowana głównie ze względu na nią samą, na samo działanie, a nie konsekwencje z niego wynikające” (Gałązka 2005, 77). Oznacza to, że powoduje ona dążenie człowieka, w tym także dziecka do podjęcia działania, które niesie wartość samo w sobie. Osoba ta, pragnie działać bez względu na to, czy ma to na pierwszy rzut oka jakąś wartość, czy nie.

Nie ulega wątpliwości, iż o problematyce motywacji wewnętrznej można pisać naprawdę wiele. Dlaczego? Ponieważ, w każdej sferze działalności człowieka – a przede wszystkim w twórczości, jest ona głównym motorem do podjęcia jakiegokolwiek działania. Jak twierdzi polski psycholog Edward Nęcka: „Nie ma takiej potrzeby ludzkiej czy rodzaju motywacji, która nie byłaby w stanie wyzwolić aktywności twórczej (Nęcka 2000, 798). Dlatego też motywację wewnętrzną nazywamy immanentną lub autonomiczną.

Warto dodać, iż w przypadku działania tego rodzaju motywacji, aktywność twórcza ucznia jest spontaniczna i wynika z jego zainteresowań oraz uzyskiwanej w tym działaniu satysfakcji i radości. Idealnie przedstawiła to Profesor z Uniwersytetu Harvardzkiego - Teresa Amabile: „Ludzie będą bardziej twórczy, kiedy poczują się motywowani pierwotnie przez zainteresowanie, przyjemność, wyzwania i zadowolenie z samej pracy, a nie przez zewnętrzny przymus” (Amabile 1989, 54). Słowa te można również odnieść do dzieci, które będą się rozwijać poprzez wykonywanie nowych zadań tylko wtedy, kiedy towarzyszyć temu będą pozytywne emocje, wywołane wewnętrzną potrzebą wykonania danej czynności.

Nie wolno nam też zapomnieć o roli nauczyciela w stymulowaniu procesu twórczego. V. Lowenfeld i W. Brittain uważają, że motywując dziecko warto pamiętać o dwóch elementach (Lowenfeld, Brittain 1977, 66). Pierwszym jest inspiracja tematyczna, która mówi, iż temat pracy plastycznej powinien współgrać z bieżącymi przeżyciami dzieci i warunkami panującymi w ich bliskim środowisku. Drugi element to wytwarzanie nastroju emocjonalnego twórczej pracy.

Związany jest z bezpośrednim działaniem nauczyciela, który za pomocą literatury, środków technicznych oraz własnej ekspresji stara się stworzyć warunki, które pozwolą na spontaniczną twórczość podopiecznego.

Opierając się na twórczości plastycznej ucznia klas I-III, motywacja wewnętrzna objawiać się może przykładowo w następujący sposób:

- Przyjemnością z rysowania, malowania, lepienia i wykonywania innych czynności plastycznych.
- Zwiększona chęć uczęszczania do szkoły czy na świetlicę, szybsza adaptacja w klasie pierwszej.
- Angażowanie się dziecka w aktywność plastyczną, chęć poznawania i głębszego przetwarzania nowych informacji.
- Podejmowanie nowych, trudniejszych zadań.
- Chęć poznawania świata oraz poszerzanie zainteresowań.
- Ciągłe poszukiwanie wyzwań.

Podsumowując powyższe działania, można uznać, iż motywacja w twórczości skłania dziecko do odnajdywania sensu i przyjemności z wykonywania czynności, traktowanej jako cel sam w sobie. Jest zatem nazywana motywacją immanentną. Natomiast wszelkie nagrody fizyczne (ocena, naklejka, cukierek za rysunek) czy psychiczne (sprawdzenie siebie, ambicja, udowodnienie wyższości) nie są tu brane pod uwagę. Mogą za to usprawiedliwiać działanie motywacji zewnętrznej, którą śmiało można by nazwać - wrogiem działalności artystycznej.

Motywacja w nauczaniu twórczości

Jak widać, tematy motywacji odnoszące się do problematyki twórczości są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie od siebie uzależnione.

Fakt, iż motywacja jest jednym z wielu czynników decydujących o podjęciu aktywności twórczej jest niezaprzeczalny. Wielu autorów (psychologów i pedagogów) wyraziło pogląd, że determinanty motywacyjne są – zaraz za osobowościowymi – najważniejsze.

Najlepiej potwierdzają ten argument słowa Edwarda Nęcika: „Wielu twórców dzięki ogromnej woli tworzenia, głębokiemu przekonaniu o właściwej drodze, ale też (...) rozwiniętym procesom samoregulacji wewnętrznej, potrafiło wykształcić własny, indywidualny typ wypowiedzi artystycznej (...)” (Nęcika 1992, 182). Autor ten pragnął ukazać, że źródłem twórczości jest w szczególności motywacja.

Kontynuując rozważania na omawiany temat warto w tym miejscu pokrótce wyjaśnić, czym jest twórczość.

Specyfika aktywności twórczej polega na wyrażaniu swoich myśli. Opiera się na własnym, swobodnym i spontanicznym zaangażowaniu, pozwalającym zaspokoić nasze dążenia i potrzeby. Tworząc – stale się rozwijamy, a angażując wszystkie sfery osobowości – kształtujemy wyobraźnię. Termin ten kojarzony jest z działalnością artystyczną,

która nierozzerwalnie związana jest z umiejętnością wytworzenia czegoś nowego. Mając na myśli działanie twórcze nie możemy zapomnieć, iż składa się na nie: nasze indywidualne spojrzenie na świat, kreatywność, aktywne wyrażanie siebie, odwaga, inteligencja czy otwartość na nowe doświadczenia. Nie trudno się domyślić, że w chwili kiedy do tego pojęcia dołączymy plastykę, to wynurzy się magiczne i artystyczne połączenie. Powstanie zatem twórczość plastyczna, będąca częścią procesu twórczego.

Według Stanisława Popka twórczość plastyczna połączona z aktywnością dziecięcą „podlega nieustannym zmianom” (Popek 2003, 39). Zmiany te mają charakter pozytywny, ponieważ spowodowane są działaniem wyobraźni, biorą udział w ćwiczeniu pamięci i pomagają dziecku utrwalić dotychczasową wiedzę na temat otaczającego świata.

W trakcie rozważań na temat czynników motywacyjnych w twórczości plastycznej, niewątpliwie warto wspomnieć o dwóch modelach, zaproponowanych przez Józefa Kozieleckiego: modelu homeostatycznym i heterostatycznym. Modele te, potocznie nazywa się rodzajami motywacji.

Pierwszy z nich – homeostatyczny, jak sama nazwa wskazuje, wiąże się z równowagą. Zgodnie z nim, naturalny stan organizmu kojarzony jest z wewnętrzną stabilnością, która ma za zadanie przywrócić stan równowagi, w razie jakichkolwiek odchyień. Pani A. Gałązka dodaje, iż „w wypadku posiadania przez jednostkę twórczych dyspozycji, przywracaniu równowagi towarzyszy powstawanie oryginalnych produktów (...)” (Gałązka 2005, 73). Motywacja homeostatyczna jest zatem motywacją tworzenia, lecz zatrzymującego się w efekcie nasycenia.

Model heterostatyczny jest z kolei motywacją wzrostową. Oznacza to, że organizm człowieka dorosłego, jak i dziecka ma możliwość poszukiwania stymulacji, jak dążyć do ich obniżania. Pojawiająca się tu aktywność opiera się na „samopodtrzymującym procesie” (Gałązka 2005, 73), który uruchamia tak zwaną motywację specyficzną.

Porównując modele, występująca aktywność twórcza, jedynie w pewnej części zostaje wyjaśniona. „Przed sformulowaniem problemu na poziomie świadomości jednostka jest zainteresowana różnego rodzaju inspiracjami” (Gałązka 2005, 74). Następuje wtedy proces poszukiwania stymulacji, który kończy się szybciej w modelu homeostatycznym, zgodnie z którym, teorie motywacji skupiają się wokół jednej zasadniczej przyczyny, jaką jest - potrzeba.

Warto nawiązać do czynników związanych z twórczością dziecięcą.

Jest rzeczą oczywistą, iż obraz twórczości wyraźnie wiąże się z zabawą, która jest w pewnym sensie motywatorem do podejmowania tej aktywności.

Dzieje się tak, ponieważ dziecko uwolnione od wszelkich ograniczeń, „potrafi niezależnie ustosunkować się do rzeczywistości” (Gałązka 2005, 70). Krótko mówiąc, sytuacje zabawowe sprzyjają pobudzeniu motywacji, która następnie determinuje działalność artystyczną.

Należy jednak pamiętać, że w klasach początkowych każda praca twórcza łączy w sobie poza zabawą, takie elementy, jak nauka i praca. Poza twórczością spontaniczną, częściej zauważyć można aktywność wynikającą z tematyki narzuconej przez program i przez nauczyciela. Jak zatem powinien działać wychowawca, żeby nie powstały czynniki hamujące twórczość plastyczną u uczniów?

Przede wszystkim, prowadzący zajęcia powinien cenić pracę dzieci oraz świadomie podkreślać wobec nich wartość doprowadzonej do końca pracy.

Po drugie, nauczyciel ma za zadanie rozwijać zdolności i umiejętności uczniów, dostosowując zadania do ich poziomu i możliwości - bardzo ważne jest nawiązanie indywidualnego kontaktu. Dzięki temu, można stopniowo i systematycznie wprowadzać dzieci w świat wartości estetycznych, rozwijać potrzebę obcowania i kontaktu ze sztuką.

Następnie, wymagane jest od nauczyciela pokazanie dziecku prawidłowego sposobu rysowania, malowania, wycinania czy lepienia i generalnie „operowania różnorodnym materiałem plastycznym”¹. Na tej podstawie motywujące jest budowanie u ucznia wiary we własne możliwości twórcze i chwalenie go. Oceniając pracę, powinno się uwzględniać jego możliwości, starania, a także zainteresowania.

Motywacyjnymi uwarunkowaniami twórczości plastycznej jest również podstawowa plastyczna wiedza nauczyciela, który „powinien mieć głęboką kulturę artystyczną, tylko taki bowiem człowiek może pewnie i delikatnie zarazem wprowadzać dzieci w sprawy sztuki” (Czerwos 1986, 54). Organizując zajęcia z twórczości plastycznej, nauczyciel powinien - według Szumana - zwrócić uwagę na dwa kluczowe momenty:

a) Udostępnianie sztuki

„Udostępnianie to stworzenie sytuacji bezpośredniego obcowania z dziełami sztuki, które jest warunkiem poznawania i doznawania oraz przeżywania. Obcowanie to musi trwać odpowiednio długo, aby jego działanie mogło odnieść zamierzony skutek.

b) Uprzystępnianie sztuki

„Uprzystępnienie zaś to udzielanie pomocy w odkrywaniu, poznawaniu i odczuwaniu wartości sztuki” (Szuman 1969, 95).

Dodatkową zachętą do podjęcia przez dziecko działań plastycznych będzie zaproponowanie mu estetycznych i bogatych środków dydaktycznych (dostarczenie właściwych narzędzi i materiałów do malowania, rysowania, lepienia czy konstruowania). Nauczyciel powinien „tworzyć sytuacje, które będą dla dziecka wyzwaniem do podjęcia aktywności. Każda z sytuacji, w zależności od wiedzy i wyobraźni nauczyciela, w większym lub mniejszym stopniu wyzwala w uczniach czynności twórcze, czyli poprzez tworzenie sytuacji odwołuje się do osobowościowych uwarunkowań cech dziecka, jego wyobraźni, otwartości, odwagi” (Urban-Kojs 1996, 103 – 104).

Nauczyciel powinien też pamiętać, że kształtowanie w dzieciach kultury plastycznej powinno iść „dwoma torami integralnie ze sobą powiązanych: poprzez własną, twórczą ekspresję oraz poprzez aktywną percepcję” (Marciniak 1976, 18). Szanując dziecięcą spontaniczność należy „czuć nad tym, by uniknąć wszystkiego, co może pociągać za sobą zahamowania ekspresji...” (Gloton, Clero 1976, 251. Kontaktowanie dziecka z różnorodnymi stylowo dziełami plastycznymi (o zróżnicowanej tematyce, pod względem poziomu, nastroju, zawartości intelektualnej itp.) pomoże w poszerzaniu horyzontów umysłowych oraz inspiracji tematycznej.

Zatem właściwie dobrane metody nauczania, starannie przemyślana kolejność i czas trwania określonych czynności oraz umiejętność przewidzenia trudności, na jakie mogą natrafić dzieci - mogą stać się jednym z głównych determinantów w motywowaniu ich do pracy.

¹ M. Lisiecka, Twórczość plastyczna małego dziecka, www.edukacja.edux.pl/p-14604-tworczosc-plastyczna-malego-dziecka.php .

Kiedy dziecko - szczególnie w tak ważnym dla niego okresie rozwoju - w wieku wczesnoszkolnym widzi, jak nauczyciel zachęca je do pracy, rozbudza wyobraźnię, wskazuje na piękno, które nas otacza oraz uwrażliwia je na wszechobecne zjawiska, takie jak barwa, światło, faktura, linia, bryła, ruch i przestrzeń - zaczyna tworzyć. Nauczyciel musi pamiętać o tym, że tych wytworzonych, małych dzieł nie wolno poprawiać ani zmieniać, a należy starać się uwidaczniać, na przykład jako prezent lub element dekoracji. Jest to znakomita motywacja dla małych uczniów do podejmowania dalszych działań.

Uzupełniając rozważania na temat motywacyjnych działań nauczyciela klas początkowych, nie sposób nie zauważyć, iż takich czynności i aktywności jest o wiele więcej. Są one bowiem indywidualnie kształtowane przez każdego nauczyciela, który znając swoich podopiecznych, kieruje w stosunku do nich wybrane działania. Czynności te podyktowane są kluczowymi determinantami, które mają największy wpływ na rozwój ekspresji twórczej dziecka. Są to:

1. otoczenie – dostarcza dziecku wiele przeżyć estetycznych, dlatego warto zwrócić uwagę na wnętrze i wystrój sali szkolnej;

2. obrazy – umiejętnie dobrane przez osobę dorosłą, oddziałują na wyobraźnię i fantazję ucznia;

3. kontakt z przyrodą – wzbogaca doświadczenia i zakres doznań dziecka, wpływa na sferę umysłową i emocjonalną, a także motywuje do dalszego poznawania;

4. literatura dziecięca – wiersze, baśnie, opowiadania czy lektury szkolne są przede wszystkim czynnikami inspirującymi aktywność twórczą dziecka. W dużej mierze wpływają na rozwój wyobraźni;

5. inscenizacje – takie jak baśnie, legendy, nauka i recytacja wierszy są bogatym źródłem inspiracji twórczości plastycznych dzieci; To, co silnie oddziałuje na wyobraźnię, to sztuka, w której słowo spleta się z ruchem, kolorystyką i kształtem dekoracji;

6. zajęcia muzyczne – inspirują i towarzyszą ekspresji plastycznej, kształtują wyobraźnię i fantazję ucznia;

7. ilustracje – wzbogacają doświadczenia, poszerzają zainteresowania i zdobyte wiadomości, budzą przeżycia emocjonalne oraz wpływają na zdolność spostrzegania i uwagi;

8. sztuka ludowa – związana jest z działaniem odtwórczym, które oferując swe bogactwo wzorów i typowych elementów ludowych, będzie zaskakiwało dziecko czymś nowym i niespotykanym;

9. spacer i wycieczki – są niezastąpionym źródłem przeżyć estetycznych, które wraz z poznawaniem i odbieraniem świata takimi zmysłami, jak dotyk, słuch czy zapach - pogłębiają się i wzbogacają;

10. obserwacja miasta – wszelkie przeżycia i wrażenia ucznia, pogłębiają się, gdy poznaje ono miejsce, w którym mieszka, z którym się utożsamia (Hałabiś).

Skuteczne kierowanie i inspirowanie dzieci zachodzi wtedy, kiedy działanie to odbywa się w atmosferze swobody i nie tworzy sytuacji kępujących i ograniczających. Pozwólmy im zatem na spontaniczną zabawę, pomóżmy otworzyć się emocjonalnie, a wtedy z pewnością osiągniemy swój cel.

Kończąc rozważania na omawiany temat, niezbędne wydaje się omówienie bardzo ważnej kwestii, jaką jest struktura zajęcia plastycznego prowadzonego w początkowych

klasach szkoły podstawowej. Zaprezentowanie go będzie równoznaczne ze wstępem do podjęcia działań motywacyjnych w trakcie prowadzenia czynności plastycznych. Najlepiej opisała to Pani M. Stebel²:

1. Wprowadzenie – pobudzenie nastroju emocjonalnego i wywołanie zainteresowania:
 - a) zaprezentowanie tematu oraz instrukcji wykonania,
 - b) zaprezentowanie przygotowanych narzędzi i materiałów,
 - c) zgłaszanie przez dzieci swoich pomysłów,
2. Praca uczniów:
 - a) obserwacja czynności dzieci,
 - b) nawiązywanie kontaktu werbalnego z uczniami,
 - c) udzielanie pomocy dzieciom, mającym problemy z wykonaniem pracy,
3. Zakończenie zajęć:
 - a) porządkowanie stanowiska pracy,
 - b) odłożenie narzędzi i materiałów w odpowiednie - wyznaczone miejsce,
 - c) mycie rąk,
 - d) ocena prac (zorganizowanie wystawy, zabranie prac do domu lub przechowanie w teczkach).

Reasumując, prawidłowa struktura zajęcia plastycznego „powinna zachęcać dziecko do twórczego eksperymentowania, do wyrażania swoich emocji” (Kępiński 1979, 52). Oznacza to, że nawet taka, na pozór, mało metodyczna sprawa ma ogromny wpływ na to, jak dzieci zaangażują się w zadanie.

Kończąc rozważania podjęte w niniejszej pracy warto dodać, że niezmiernie ważne jest posiadanie wiedzy na temat motywowania naszych podopiecznych.

Każdy z nas powinien wiedzieć, w jaki sposób najefektywniej pobudzać dzieci do działalności twórczej, aby mogły one w przyszłości umiejętnie i mądrze podejmować wszelkie decyzje.

Z punktu widzenia osoby dorosłej, działalność plastyczna dziecka jest czymś niesamowitym, fascynującym i niepowtarzalnym. Po pierwsze, zachwyca swobodą ekspresji i nieograniczoną wyobraźnią, a po drugie nadaje kierunek przyszłemu rozwojowi i kształtuje wszystkie sfery działalności małego człowieka.

Podsumowanie

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie, że motywacyjnych uwarunkowań twórczości plastycznej dzieci jest naprawdę wiele. Nauczyciel prowadzący tego typu zajęcia powinien pamiętać o tym, żeby nie ograniczać się do podejmowania wciąż takich samych działań. Ponadto, jego zadaniem jest organizowanie zajęć w sposób umożliwiający dzieciom poznanie za każdym razem czegoś nowego oraz doskonalenie dotychczas poznanych technik. Dzięki temu, będzie im łatwiej rozwijać wyobraźnię, która pomoże kreować coraz to nowe wytwory.

Najważniejsza jest jednak kwestia uszanowania i docenienia indywidualnego spojrzenia dziecka na świat, jego kreatywności, odwagi oraz emocjonalności. Nauczyciel, który to rozumie, będzie dla ucznia wskazówką nie do zastąpienia oraz motorem do podejmowania aktywności plastycznej w przyszłości.

² M. Stebel, Zajęcia plastyczne w przedszkolu, odn.wodzislaw.pl/pliki/wychprzedsz/stebel006

Bibliografia

1. Amabile Teresa 1989. *Growing Up Creative: Nurturing a Lifetime of Creativity, second edit.* New York: C.E.F. Press, The Creative Education Fundation, Buffalo.
2. Czerwosch Zofia 1986. *Dzieci lubią rysować.* Warszawa: Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia.
3. Gałązka Alicja 2005. „Motywacyjne uwarunkowania twórczości” W *Psychopedagogika działań twórczych* pod red. Szmida Krzysztof, i Modrzejewska - Świągulska Monika, s.70 - 107. Kraków: Wydawnictwo IMPULS.
4. Gloton Robert i Clero Claude 1976. *Twórcza aktywność dziecka.* Warszawa: WSiP.
5. Kępiński Antoni 1979. *Melancholia.* Warszawa: PZWL.
6. Lowenfeld Viktor i Brittain Lambert 1977. *Twórczość a rozwój umysłowy dziecka.* Warszawa: PWN.
7. Marciniak Tadeusz 1976. *Problemy wychowania plastycznego.* Warszawa: Wydawnictwo NK.
8. Nęcka Edward 1992. „Twórcze operacje umysłowe” W *Psychologia i poznanie* pod red. Materska Maria i Tyszka Tadeusz, strony artykułu. Warszawa: PWN.
9. Nęcka Edward 2000. „Twórczość” W *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psychologia ogólna*, tom 2 pod red. Strelau Jan, s.796-845. Gdańsk: GWP.
10. Popek Stanisław. 2003. *Człowiek jako jednostka twórcza.* Lublin: Wydawnictwo UMCS.
11. Popek Stanisław. 1984. *Metodyka zajęć plastycznych w klasach początkowych.* Warszawa: WSIP.
12. Popek Stanisław. 2010. *Psychologia twórczości plastycznej.* Kraków: IMPULS.
13. Szuman Stefan 1969. *O sztuce i wychowaniu estetycznym.* Warszawa: Wydawnictwo PZWS.
14. Urban-Kojs Ewa 1996. „Kształtowanie osobowości dziecka” W *Problemy edukacji wczesnoszkolnej* pod red. Dymara Bronisława s.102 - 123. Kraków: Wydawnictwo Impuls.

Netografia

1. Hałabiś Anna „Rola nauczyciela w organizowaniu zajęć w przedszkolu” W www.szkolaszastarka.pl/website/publikacja1.
2. Lisiecka Maria „Twórczość plastyczna małego dziecka” W www.edukacja.edux.pl/p-14604-tworczosc-plastyczna-malego-dziecka.php.
3. Stebel Maria „Zajęcia plastyczne w przedszkolu” W odn.wodzislaw.pl/pliki/wych-przedsz/stebel.